

— Καὶ ποῦ πέφτει αὐτὸ τὸ νησί ;

— Δὲν εἶναι νησί, εἶναι χωριὸ τῆς Ἀθήνας ἀφέντη μου...

— Μωρ' ἀπὸ τὸν τόπο εἶσαι πῶβγαλε τὴ σκέψη νὰ μοῦ καταλύσῃ τὴν πίστιν ; Φουκαρᾶ καὶ τί σὲ περιμένει...

— "Ἡμαρτον ἀφέντη μου..." Ἐλεος ἀφέν.....

Μὰ ὁ Θεὸς δὲν ἄκουε τίποτε. Τὸν ἄρπαξε ἀπὸ τὸ αὐτί, τὸν ἔσυρεν ἴσαμε τὰ σκαλοπάτια τοῦ Παράδεισου καὶ δίνοντάς του μιὰ κλωτσιὰ στὰ πισινὰ πού τὸν κουβάριασε στὸ χάος, φώναξε γιὰ νὰ ξεθυμάνῃ :

— Σικτῆρ ἀπ' ἐδῶ !

"Ἐπειτα, γυρίζοντας στὸν Ἅγιο Πέτρο πού εἶχε κακαρώσει καὶ τρέμανε τὰ γόνατά του, ἔτοιμος νὰ πάθῃ κάτι πού δὲ γράφεται, τοῦ εἶπε μὲ θυμό :

— Κύταξε καλὰ γέρο. Κάνε τὰ μάτια σου δεκατέσσερα. Ἄν τυχὸν καὶ ξαναμπάσῃς μέσα στὸν Παράδεισο ψυχὴ ἀπὸ τὸ Μενίδι, σῶκοψα τὰ γένια καὶ σ' ἔπαψα ἀπὸ πορτίερη.

Π. ΡΟΔΟΚΑΝΑΚΗΣ

ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ ΣΤΡΙΝΤΜΠΕΡΓΚ

Ὁ Αὐγουστος Στρίνιμεργκ ἔζησε λίγους μόνον μῆνες ὕστερα ἀπὸ τὴ μεγαλόπρεπη ἐκδήλωση τοῦ θαυμασμοῦ ποῦ τοῦ ἔκαμεν ὁ λαὸς τῆς Σουηδίας στὶς 28 τοῦ Γεννάρη ποῦ πέρασε, γιορτάζοντας τὸ φιλολογικὸ τοῦ ἱωβιλαῖο. Μιὰ ἀσπλαχνη ἀρρώστεια σκότωσε τὸν μεγάλο συγγραφέα τὴ στιγμὴ ποῦ θὰ μπορούσε πιά νὰ χαρῇ κ' αὐτός, στὸν τόπο του, μιὰ δόξα ἀφιλονεύκτη. Σαράντα χρόνια ζητοῦσε τὸ καλλίτερο μέσο γιὰ νὰ δείξῃ τὴν ἀληθινὴ φιλολογικὴ ἰδιοφυΐα του. Μὲ τὴ σειρὰ μᾶς παρουσιάσθηκε σὲ μυθιστορήματα καὶ δράματα· ἄλλοτε σὰν συγγραφέας σοφῶν βιβλίων ἢ βιβλίων πολεμικῆς κριτικῆς, χωρὶς νὰ μπορέσῃ νὰ βρῇ τὴν τελειωτικὴ φόρμα, ποῦ τοῦ ἔπρεπε. Πρὶν ὅμως ὁ θάνατος κόψῃ τὸ δρόμο του, ὅλα ὅσα ἔκαμε τὶς τελευταῖες μέρες τῆς ζωῆς του, μᾶς δέχνουν ἕναν ἄνθρωπο ποῦ ἐλπίζει σὲ καλὰ γηρατειά.

Ἡ Σουηδία, ποῦ γι' αὐτὴ τόσες φορὲς εἶχε μιλήσει μὲ περιφρόνηση, ἀποφάσισε νὰ τὸν δεχθῇ σὰν τὸν ἄσωτο γιῶ. Μὲ ὀλίγη ἀρμονία ἄρχισε στὰ τελευταῖα νὰ στολίζεται ἡ τυρρανισμένη του ὑπαρξή. Τὰ ἱστορικά του δράματα, ποῦ εἶχε ἀφιερωμένα σ' αὐτὰ τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του, ἄρχισαν νὰ προκαλοῦν τὸν ἐνθουσιασμό τῶν πολλῶν σὲ τέτοιο βαθμό, ὥστε ὁ κατατρεγμένος ποιητής, ποῦ εἶχε ἐξωρίσῃ ὁ ἴδιος τὸν ἑαυτὸ του ἀπὸ τὴν κοινωνία, ἔβλεπε πῶς γινότανε σιγὰ-σιγὰ ἐθνικὸς ἥρωας. Ὑστερα ἀπὸ εἴκοσι

χρονῶν πλάνητα στὸν κόσμον ἔπιανε ρίζες καὶ προσπαθοῦσε νὰ κάμῃ τὸ ἔργο του ἓνα μὲ τις ἐπιθυμίες τῆς λαϊκῆς ψυχῆς ποῦ ἦταν παιδί της. Ἀλλὰ τὸ θᾶμα δὲν ἦταν γραφτὸ νὰ γένῃ. Σ' Αὐτόν, ποῦ αἰώνια σκάλιζε γιὰ νὰ μαθαίνει, ποῦ χωρὶς ἀνάσα καταπιανότανε μὲ τις νέες ιδέες, ποῦ διψοῦσε νὰ ἐξακριβώσῃ πάντα καλλίτερα τὰ κακογνωρισμένα προβλήματα, ὅταν μόνος του προσπάθησε νὰ σταματήσῃ τὸ δρόμο τοῦ χιμαιρικοῦ μυαλοῦ του, τότες ὁ χάρος, ποῦ, τὴν ἐποχὴ τῆς χειρότερης στενοχώριας του, τὸν εἶχε λησμονήσῃ, ἔβαλε πιά χέρι πάνω.

Τὴν ὥρα, ποῦ ἀκόμα ὁ τάφος τοῦ Αὔγουστου Στίντμπεργκ εἶνε ἀνοιχτός, πρέπει τάχα νὰ ρωτήσουμε τί θ' ἀπομείνῃ ἀπὸ τὴν ὑπερβολικὴν ἐργασία του ; Ἀφίνει σαράντα πέντε θεατρικὰ ἔργα, εἴκοσι μυθιστορήματα, μερικὲς συλλογὲς διηγήματα, πέντε τόμους ἐπιστημονικὲς μελέτες, μερικοὺς τόμους ποιήματα καὶ πολλὰς χιλιάδες ἄρθρα σ' ἐφημερίδες, ποῦ δὲν εἶνε συναγμένα σὲ τόμους. Ὑπάρχει ἄρα γε σ' ὅλα αὐτὰ τὸ ἀριστούργημα ποῦ θὰ δώσῃ τελειωτικά στὸ συγγραφέα του, μιὰ θέσῃ στὴν εὐρωπαϊκὴ φιλολογία ; Δὲν εἶνε βέβαιο, ἐν τούτοις πρέπει νὰ ὁμολογήσουμε πῶς ὁ Στρίντμπεργκ ἔπαιξεν ἓνα ρόλο γιὰ τὴν ἐξέλιξιν τῶν ιδεῶν στὸ τέλος τοῦ δεκάτου ἐννάτου αἰῶνα.

Τὸ πνεῦμα τοῦ Σουηδοῦ ποιητῆ φαίνεται σὰν νὰ ἦταν φτιασμένο ἀπὸ τὴν ἀλληλοσύγκρουσιν τῶν πιδ' ἀντιφατικῶν ἐνστίκτων. Στὸν παράξενον αὐτὸν ἄνθρωπο τὰ πάντα εἶνε δυσαρμονία. Ὡς βάλουμε στὸ νοῦ τὴν ὄψιν τῆς σωματικῆς του κατασκευῆς. Βρίσκονται πολλὰ καλὰ φωτογραφίαι τοῦ Στρίντμπεργκ παρμένες τις στιγμὲς ἀκριβῶς, ὅπου νόμιζε, πῶς περνοῦσε κρύσεις ξεχωριστὰ χαρακτηριστικὰ. Δυὸ προτομὲς ἔχουν τὴ μορφὴ του. Ἡ προτομὴ τοῦ Μὰξ Λέβι, ποῦ εἶχεν ἐκτεθῇ ἓνα ὀλάκαρο καλοκαίρι στὴν ἐκθεσὴ τῶν Καλῶν Τεχνῶν τοῦ Μονάχου, στὰ 1893. Μιὰ ἄλλη, πιδ' τωρινή, μὲ τις γραμμὲς τῆς ποῦ ἐκφράζοντε ἀνησυχία καὶ πόνο, εἶνε τοῦ πατριώτη του τοῦ ἀγαματοποιοῦ Carl Eldh. Ἡ eau-forte τοῦ Johann Lindner ποῦ μᾶς τὸν παρουσιάζει τὴν ἐποχὴ τῆς πεταχτῆς βερολινέζικης περιόδου τῆς ζωῆς του, εἶνε κι' αὐτὴ γεμάτη ἐνδιαφέρον.

Ἐκεῖνο ποῦ κτυπᾷ στὰ μάτια, εὐθὺς ἐξ ἀχῆς, εἶνε τὸ παμμέγιστο καμπυλωτὸ μέτωπό του μὲ τῶν φρυδιῶν τὰ τόξα τὰ πολλὰ χαρακτηρισμένα, ποῦ φαίνεται πῶς ἀνήκει σὲ ἄλλο ἄνθρωπο, ξέχωρα ἀπὸ τὸ λοιπὸ πρόσωπο. Τὰ γαλάζια μάτια του, εἶνε μάτια μυστικιστῆ ὄνειροπόλου. Ἡ χονδρὴ μύτη του, μύτη Λαπωνέζικη, χυδαία. Ἀλλὰ τὸ πηγοῦνι του ἔχει σχῆμα ἐλλειψῆς σπάνιας λεπτότητος. Τὸ στόμα του, σχεδὸν παιδικό, μὲ τὰ παιδιᾶστικα χεῖλια του, ποῦ μόλις στολίζεται ἀπὸ λεπτὸ μουστάκι. Τὰ κατσαρωτὰ γεμᾶτα μαλλιά του, ποῦ ὑπερήφανα ὀνόμαζεν ὁ ἴδιος, χαίτη λιονταριοῦ, εἶχαν ἀρχίσει νὰ πέφτουν μὲ τὴν ἡλικίαν, καὶ τὰ μάγουλά του χονδραίνοντας κατρόθωσαν νὰ δώσουν, στὰ γεράματα, μιὰν ἀρμονίαν στὸ σύνολον τοῦ προσώπου, ποῦ εἶχε σχέση μὲ τὴ γάτα καὶ τὸν ταῦρο.

Ἡ ψηλὴ κορμοστασιά του, καμπουριασμένη λίγην, δὲν σοῦ ἔκανε ἐντύπωσιν δυνατοῦ ἀνθρώπου, μ' ὅλες τις φαρδεῖες πλάτες του. Φο-

βερά δειλός, μὲ τὰ μάτια πάντα πλανεμένα, μιλοῦσε μὲ φωνὴ βαθεῖα καὶ ἄτονη. Ἐφθανε νὰ τὸν εἶχες συναντήσῃ δυὸ ἢ τρεῖς φορές, καὶ ὕστερα ἀπὸ δεκαπέντε χρόνια ἀκόμα, θυμώσουνα τὰ πιδ ἁσήμεντα κουνήματά του, τόση ἐντύπωση ξεχωριστὴ σοῦ ἄφινε.

Τέτοιος ποῦ φαινότανε ὁ ἄνθρωπος, τέτοιο κατ' ἀνάγκην ἦταν καὶ τὸ ἔργο του. Δηλαδή γέννημα συμβιβασμοῦ τῆς δύναμης καὶ τῆς ἀδυναμίας. Ὁ γερὸς συγγραφέας, ποῦ εἶχε σκλάβες του, τίς πιδ ποικιλόμορφες ἐκφράσεις, βρίσκεται πάντα σὲ ἀκατάπαυστο πόλεμο μὲ τὴν ὑπερευαισθησίαν ἐνὸς νευροπαθισμένου. Δὲν μπόρεσε ποτέ του νὰ χωρισθῇ τέλεια ἀπὸ τὴν ὑπόθεσιν τῶν ἔργων του καὶ σὲ κάθε βιβλίῳ ἀναγκάζει τὸν ἀναγνώστη, τὸ κάτω τῆς γραφῆς λίγο κουρασμένο πιά ἀπ' αὐτόν, νὰ παραστέκη κυττάζοντας τὸ ἥρωϊκὸ του πάλεμα ποῦ μ' αὐτὸ πασχίζει νὰ νικήσῃ τίς τρομερὲς τρελλοῖδέες ποῦ στοίχειοναν τὸ μυαλό του. Ἡ ὥμορφη διάταξι τοῦ ἔργου τῆς τέχνης τὸν ἐνδιαφέρει πολὺ λίγο. Ὅσο περισσότερον γίνονται φανεροὶ οἱ ἐσωτερικοὶ του καυγάδες ποῦ τ' ἀρέσουν, τόσο περισσότερον ἱκανοποίησιν βρίσκει τὸ φυσικὸ γούστο του γιὰ τὴν δυσαρμονίαν.

Γιατὶ νὰ παραξενεύομαστε λοιπόν, ἂν ἡ καμπάνα αὐτὴ ποῦ ἦταν ραγισμένη πάνω στὸ χύσιμό της, δὲν μπόρεσε ποτέ της ν' ἀποποδώσῃ ἓνα τέλεια γεμᾶτο ἦχο; Ὁ Στρίντμπεργκ ἦταν ἡ φύσις ἡ πιδ ἄλλοπρόσαλλη καὶ σὲ μιὰ ἐποχὴ δὲ ποῦ εἶνε τόσο πλούσια ἀπὸ ταλέντα ἀόριστα. Θελήσανε νὰ τὸν συγκρίνουν μὲ τὸν Γκαίτε, γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον ποῦ ἔδειχνε στὴν ἐπιστήμην, μὰ εἶνε ἀκριβῶς ὁ ἀντίποδας τοῦ Γκαίτε, ποῦ μέσα του ἐκυριαρχήσῃ πάντα ἓνα ταχτικὸ βάδισμα στὰ ἔμπρὸς πρὸς ἓνα ἰδεῶδες ἁρμονίας, θυσίας καὶ ἀπάρνησις χάριν ὠρισμένου ἔργου. Πόσο τὸ δαιμόνιο πνεῦμα τοῦ Στρίντμπεργκ ποῦ ἀγκάλιαζε τὸ σύμπαν ὅλο, διαφέρει ἀπὸ τὴν συμμαζεμένη σοφίαν, ποῦ ὁ Γέρο-Γκαίτε μᾶς ἄφησε τὴν πιδ μεγαλόπρεπην εἰκόνα της.

Μὰ μήπως τάχα ἡ σύγκρισις μὲ τὸν ἥρωα τοῦ Φάουστ εἶνε πιδ ἐπιτυχημένη; Πολλοὶ Γερμανοὶ κριτικοὶ τὴν ἐπιχείρησαν, καὶ μάλιστα χαρίζοντας στὸν παραλληλισμὸ τῶν κάποιο χρωματισμὸ πιθανότητος. Τὰ μυστήρια τῆς Φύσεως μαγεύανε τὸ Σουηδὸ ποιητὴ, ὅσο ποῦ νὰ παθαίνεται γι' αὐτά. Ἡ ἀναζήτησις τῆς πολλῆς ιδιότητός των τὸν ἔσπρωχνε σχεδὸν σὲ φρένιασμα. Ἡ αἰσθητικότητά του ἡ γεμάτη ἀπὸ φαντασίαν εὗρισκε ἄδρῃ ἱκανοποίησιν μεθώντας μὲ τίς πιδ τολμηρὰς συνθέσεις. Καὶ στᾶλῃθεια, ἐπιθυμοῦσεν ἀπὸ τὸ δέντρον τῆς Γνώσεως νὰ γευθῇ ὅλους τοὺς καρπούς τῆς Ζωῆς. Καὶ ὅταν δὲν μποροῦσε πιά νὰ βοῇ συνταγὴς γιὰ τὴν εὐτυχίαν—γιατὶ τὴν εὐτυχίαν πάντα ἤθελε σάν τελικὸ σκοπὸ του—οἰκνύοντανε σὲ θεωρίαις ἀνόητες, ποῦ τὸν καταντήσανε θεόσοφο, ἀλχημιστὴν, μυστικιστὴν, σβενδεμποργιανό, καὶ ἴσως ὅλα αὐτὰ μαζί.

Εἶχε τάχα ποτέ του, εἶτε μπόρεσε νὰ ἔχῃ ποτέ του κανένα εἰδύλλιον; Ὁ Φάουστ πρὶν ἀρχίσῃ νὰ τὸν τύπη ἡ συνείδησις του, δοκίμασε τοῦλάχιστον ὅλες τίς χαρὰς ποῦ σχεδὸν κάθε ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ ἀπολάβῃ. Ὁ Στρίντμπεργκ δὲν εἶνε ἱκανὸς νὰ γευθῇ ἀκόμα καὶ μιὰ στιγμὴ εὐτυχία. Ζητᾷ ἀπὸ τὴν γυναῖκα νὰ τοῦ δώσῃ τὰ ἀδύνατα τὴν ἐκδήλωσιν τῆς πιδ ψηλῆς πνευματικῆς ἀντίληψης

καὶ μιὰ αἰσθητικότητα φλογερὴ καὶ ραφινάτη. Νὰ εἶνε τὸν ἴδιο καιρὸ ἄγγελος καὶ κτῆνος, ἰδοὺ τὶ μόνον θὰ ἦταν ἱκανοποιητικόν. Ξαναδιαβάσετε τοὺς τόμους ἐκείνους ποῦ δώσανε στὸν Αὐγουστο Στρίντπεργκ μιὰ παγκόσμια φήμη. Τὰ ἀντιφαιμιστικά του δράματα παίχθηκαν στὶς πρωτεύουσες τῆς Εὐρώπης. Ὁ Πατέρας (1887), Ἡ Δεσποινὶς Τζούλια (1888), οἱ Συντρόφοι, ὁ Δεσμός κλπ., εἶνε δολόκληρη δωδεκάδα ποῦ ἀναφέρεται στὴν ἴδια ὑπόθεσιν· «στὴν πονηρίαν τῆς γυναίκας καὶ τὴν καλωσύνη τοῦ ἀνδρα». Ὁ Στρίντπεργκ μεταχειρίζοτανε, ὅλο τὸ ταλέντο τοῦ δραματικοῦ συγγραφέα ποῦ εἶχε γιὰ νὰ ἐξωτερικέψῃ τὴ γνώμη του. Σὲ ἓνα τόμο διηγήματα, ποῦ τὰ εἶχε μεταφρασμένα μόνος του στὰ Γαλλικά, ὅταν ἔμενε μιὰ φορὰ στὴν Ἑλβετία (1884), ἀναπτύσσει σὲ διάφορες παραλλαγὰς τὸ ἴδιο πρόβλημα. «Οἱ Παντρεμένοι», ποῦ ἡ ἀνάγνωση των εἶχε καταμαγέψῃ τὸν Nietzsche «σὰν νὰ βρισκότανε σπῆτι του», εἶνε μιὰ ἀφελὴς ἐκδήλωση τῆς ἐχθροπάθειας ἐνὸς ἀνθρώπου, ποῦ τὰ ἐνστικτὰ του ἔχουν πάρῃ στραβὸ δρόμο ἐξ αἰτίας ἐνὸς πολιτισμοῦ ξένου στὴ φυλὴ του. Καὶ γιὰ νὰ τὰ μάθῃ ὅλος ὁ κόσμος, ὁ Στρίντπεργκ ἀποφασίζει νὰ διηγηθῇ μὲ λεπτομέρειες δολόκληρη τὴν ἱστορίαν του. Δημοσιεύει τὸν παράξενο «Λόγον γιὰ τὴν ὑπεράσπισιν ἐνὸς τρελοῦ» (1893), δηλαδὴ ἀπομνημονεύματα γραμμένα κατ' ἀρχὰς γιὰ νὰ δικαιολογηθῇ στοὺς γονεῖς τῆς πρώτης τοῦ γυναίκας, καὶ ποῦ μ' αὐτὰ καταντᾷ νὰ μᾶς μαθαίνει ὅλα τὰ μυστικά τῆς νυφικῆς τοῦ παστάδας, χωρὶς νὰ παραλείψῃ καμμιά λεπτομέρεια.

Ἡ μισογυνία τοῦ Στρίντπεργκ ρίχνει ἄπλετο φῶς, καλλίτερα ἀπὸ κάθε ψυχολογικὴ ἀνάλυσιν, στὴν ἔλλειψιν τῆς ἁρμονίας, ποῦ χαρακτηρίζει τὴν ἀληθινὴν βίαν τοῦ φυσικοῦ του. Μέσα σὲ πολυάριθμες μελέτες μὲ ἐπιμονὴ κουραστικὴ συζήτησε τὸ ζήτημα, πῶς ἡ γυναῖκα εἶνε κατώτερη ἀπὸ τὸν ἄνδρα καὶ ἰσχυρίσθηκε πῶς μποροῦσε νὰ τὸ ἀποδείξῃ ἐπιστημονικά. Ἀλλὰ γιὰ νὰ νοιώσουμε τὰ θεατρικά του ἔργα, πρέπει πάντα νὰ ἀναφερόμαστε στὴν «Ὑπεράσπισιν» ποῦ μᾶς ἐξηγεῖ τίς θεωρίαις των.

Στὸ ἔργο αὐτὸ μέσα τῇ μιᾷ φορὰ παίζει τὸ ρόλο ἐνὸς ἀνθρώπου μὲ ἰσχυρὴ θέλησιν, ποῦ περιφρονεῖ τὴν γυναῖκα, καὶ τὴν ἄλλην φορὰ τὸ ρόλο ἐνὸς κακομοίρου ποῦ ζητιανεύει ἓνα χάδι. «Πῶς, κλαῖς, ἐσὺ ποῦ εἶσαι σιδερένιος ἄνδρας;» — τοῦ φωνάζει ἡ βαρὼνισσὴ στὴ πρώτη των κρυφῇ συνέντευξιν· τὰ δάκρυα κύλισαν ἀπὸ τὰ μάτια του «χωρὶς καὶ ὁ ἴδιος νὰ ξέρῃ γιατί». Καὶ δίνει τὴν παράξενην ἀπάντησιν· «ξεύρω καλὰ τὴν τέχνην πῶς κλαίνει.» Κλαίει σὲ κάθε περίστασιν, μεταχειρίζεται τὰ δάκρυα σὰν ἓνα ἀθλητικὸ γύμνασμα. Αἰσθάνεται πραγματικὴ ἀπόλαυσιν στὴ ταπείνωσιν. Λατρεύει καὶ περιφρονεῖ τὸν ἴδιον καιρὸ τῇ γυναίκα, ποῦ θὰ γίνῃ δική του. «Ξεθρόνιασαν τὸν Θεόν, γράφει, στὴ θέσιν του φαντάζει ἡ γυναῖκα.» — Ἐνα χάος αἰσθήματα τὸν ταράσσουν. Μὲ τὴ σειρὰ τὸν τραβᾷ καὶ τὸν ἀπομακραίνει ἡ γυναῖκα σφίγγα, καὶ κατηγορῶντας τὸν ἐαυτὸν του γιὰ τὴν ἀδυναμίαν του, ὅταν ὑποχωρεῖ, μεταμελημένος πάλιν ὅταν προσπαθεῖ νὰ φανῇ σκληρὸς, καταντᾷ νὰ μὴ βλέπῃ ἄλλη διέξοδον, παρὰ τὴ φυγὴν. Τὸ ρίχνει στὸ φευγιὸν γιὰ κάθε ψύλλον πῆγμα, φεύγει ἔξω φορὲς στὸ διάστημα τῶν ἑκατὸ σελίδων τοῦ τόμου,

για νὰ γυρίσῃ στὸ τέλος καὶ νὰ ταπεινωθῇ καὶ πάλι, παρουσιάζοντας ἔτσι ἓνα ἀπὸ τὰ περίεργα κάζα τῆς γεννητέας παθολογίας, ποῦ μᾶς ἔδειξε ποτὲ ἡ φιλολογία. «Τὸ πρῶτο στάδιο τῆς κατὰπτωσης τοῦ ἀνθρώπου τὸ περάσαμε, τὰ λοιπὰ θὰ ἀκολουθήσουνε μὲ τὸ γλυκό, ἕως τὴν ἀποχτήνωση, ἕως τὰ σύνορα τῆς τρέλλας ».

Θὰ ἦταν μάταιο νὰ θελήσουμε νὰ βγάλομε συμπεράσματα ἀπὸ τὶς ἀτυχίες τοῦ Στρίντμπεργκ, ποῦ μ' αὐτὲς ἔχει παραγεμίσει ἓνα ση-
μαντικὸ μέρος τοῦ φιλολογικοῦ του ἔργου. Οἱ τρεῖς του γάμοι, μὲ τὰ τρία διαζύγια, ἀνήκουν στὰ χρονικά, στὰ σκανδαλάκια τῶν τόπων τοῦ Βορρᾶ. Δὲν θὰ ἦταν ὡς τόσο καὶ σωστὸ νὰ ἐπιμείνῃ κανεὶς πολὺ καιρὸ στὴν ἰδιαίτερη αὐτῇ ἀποψη τοῦ συγγραφέα. Γιὰ τὴ Σουηδία ὁ Στρίντμπεργκ σημαίνει κάτι πολὺ διαφορετικόν. Ὀλάκαιρα σαράντα χρόνια ἔλαβε μέσα του σάρκα καὶ ὀστέα ἡ ἐλευ-
θερία τῆς σκέψης καὶ τῆς συγγραφῆς καὶ αὐτὸ βέβαια εἶνε ἀξιο-
σημείωτο. Μὲ τὸν πολιτισμὸ μας τῆς Δύσης δυσκολευόμεθα νὰ φαν-
τασθοῦμε τι μπορεῖ νὰ εἶνε μιὰ χώρα, ὅπου κάθε πνευματικὴ ἀνά-
πτυξη περιορίζεται μόνον στὴν ἀνάγνωση τῆς Βίβλου. Αὐτὸ δὲν ἐμποδίζει βέβαια νὰ κάμῃ τις καταστροφές της καὶ ἡ πρόοδος. Πενήντα χρόνια τώρα, ἡ Σουηδία ἔγινε βιομηχανικὸς τόπος. Τὰ
σοσιαλιστικὰ συγγράμματα ἔκαμαν χωριὸ μὲ τὸ Εὐαγγέλιο, καὶ κατὰ
ποῦ μᾶς φαίνεται τὸ Σκανδιναυικὸ Βασίλειο ἦταν τὸ πρῶτο, ποῦ
γνώρισε τὰ καλὰ τῆς γενικῆς ἀπεργίας. Ἀλλὰ τὰ τρᾶστ γειτονεῦον
θαυμάσια μὲ τὶς παραδόσεις. Ἡ δικαιοσύνη τῶν χωρισμένων κοι-
νωνικῶν τάξεων ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχῃ καὶ στὴ Βουλὴ τῶν ἀντι-
προσώπων ἀκόμα καὶ σήμερα οἱ βουλευταὶ εἶνε συγκεντρωμένοι
κατ' ἐπαρχίες, ἀντὶ νὰ εἶνε χωρισμένοι σὲ πολιτικὰ κόμματα.

Ὁ τόπος αὐτὸς δὲν εἶχε ποτὲ ἀποχτήσῃ Βολταίρο, εἴτε Ἐγκυ-
κλοπαιδιστάς. Στὸ μέλλον λοιπὸν θὰ φανῇ ἂν ὁ Στρίντμπεργκ ἀντι-
προσωπεύει τὴν μεγάλη αὐτὴ κίνηση τῶν ἰδεῶν, ποῦ ἐτοιμάζει τὰ
μελλοντικὰ χρόνια. Ἡ γερὴ φιλολογία, ὅταν αὐτὸς βγῆκε στὴ φόρα,
ἦταν τὸ κτῆμα μιᾶς τάξης περιορισμένης. Παρουσιάσθηκε σὰν
δημοσιογράφος, λιβελλογράφος, παιδαγωγὸς τοῦ λαοῦ καὶ ὑπηρετοῦσε
τὴν ἐργασία του αὐτὴ μὲ τὰ προτερήματα ποῦ εἶχε τὸ ἀξιοσημείωτο
ῦφος του, ῦφος συγγραφέα γεννημένου γιὰ τὴν τέχνη αὐτή. Ὀλίγο
μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ ἀρετὴ τῶν ἰδεῶν ποῦ σκόρπισε. Ἀνακάτεψε πνευ-
ματικὸ ὕλικόν, αὐτὸ εἶνε τὸ βέβαιον καὶ ἔδωσε σ' ἓνα ὀλόκληρον λαὸ
ὄρεξη γιὰ σκέψη. Σ' αὐτὸ λοιπὸν πρέπει νὰ προσέξουμε, ἂν θελή-
σομε νὰ βάλομε τὸν Στρίντμπεργκ στὴ θέσιν ποῦ τοῦ ἀξιζει
πράγματι.

Καὶ τὸ κάτω τῆς γραφῆς, μὴ λησμονεῖτε, πῶς ἔδωκε στὴ
Σουηδία τὸ πρῶτο τῆς σύγχρονο μυθιστορήμα. Στὴ χώρα ποῦ ὁ
Βαλζάκ καὶ ὁ Φλωμπέρ ἦσαν ἄγνωστοι, ποῦ ὁ Ταινὲ καὶ ὁ Ρενὰν
δὲν εἶχαν εἰσχωρήσει, αὐτὸς παρουσίασε τὴ ρεαλιστικὴ φιλολογία.
Ἡ θέσις του εἶνε σημειωμένη κοντὰ στοὺς δύο μεγάλους γειτονές
του τοὺς Νορβηγούς Ibsen καὶ Bjoernson, ποῦ τὸν προλάβανε

στό «ξύνθημα τοῦ Βορρά», ποῦ ἀφίσανε ἴσως δημιουργήματα πιδ τέλεια, μὰ ποῦ δὲν γράψανε ἔργα πιδ ἐκφραστικά.

Ἦταν τριάντα χρονῶν ὁ Στρίντμπεργκ, ὅταν δημοσιεύθηκε στὰ 1879 ἀπὸ τὸν ἐκδότη Seligman, τῆς Στοκχόλμης, τὸ Κόκκινο Δωμάτιο, περιγραφή τῆς ζωῆς τῶν καλλιτέχνηδων καὶ συγγραφέων, τὸ σχεδὸν ἀνατρεπτικὸ αὐτὸ σύγγραμμα ποῦ ἐπαναστατοῦσε ἐναντίον ὅλων τῶν ἀρχῶν. Πότε φοιτητὴς καὶ δάσκαλος, πότε θεατρικὸς ὑποκριτὴς καὶ δημοσιογράφος, εἶχε δημοσιέψει μιὰ σειρὰ δραματικὰ δοκίμια, ποῦ μέσα των ἐδόξαζε τὴν ἱστορία τοῦ τόπου του. Παντρεμένος δύο χρόνια μὲ ἐκείνη ποῦ ὀνόμαζε βαρώνη μέσα στὸ «Λόγο γιὰ τὴν ὑπεράσπιση ἐνὸς τρελοῦ», εἶχε παραιτήσῃ τὴ θέσῃ τοῦ βοηθοῦ τοῦ βιβλιοθηκάρου, ποῦ κατεῖχε στὴ βασιλικὴ βιβλιοθήκῃ, γιὰ νὰ ζήσει μὲ τὴν πέννα του. Μέσα στὸ μυθιστόρημα τῆς αὐτοβιογραφίας του «τὸν Γυιὸ τῆς ὑπέρειας» (1886), μᾶς διηγεῖται μὲ τὸ νὶ καὶ μὲ τὸ σῖγμα τίς δυσκολίες ποῦ συνάντησε στὴν ἐναρξῇ του, μακρολογώντας μὲ πολλὴν ὄρεξῃ στὶς αἰτίες ἀπὸ τίς ὁποῖες πηγάζουν ὅλες οἱ παράξενες μανίες του, ποῦ σ' αὐτὲς ἀποδίδει τὸν ἰδιότροπο χαρακτῆρα τοῦ ταλέντου του.

Ἄς διαλέξομε στὴν τύχῃ μερικὲς φράσεις.

«Ὁ νέος ἦταν ἀποτέλεσμα σύνθεσης ἀπὸ ρωμαντισμὸ καὶ σεβασμὸ στὴ θρησκεία, ρεαλισμὸ καὶ ἀγάπη στὴ φύση. Ἦταν λοιπὸν ἓνα μάλωμα».

«Σὰν τὴ περιπλοκάδα ποῦ ζητᾷ στήριγμα» ρίχνεται μὲ τὴ σειρὰ ἀπὸ τὴν πιδ τολμηρὴ ἄρνηση, στὴ θρησκολληψία τὴν πιδ ὑστερικιά. Τὸ πνεῦμα του ταρασσόταν ἀπὸ τὸ τακτικὸ καὶ ἀδιάλλακτο πάλεμα τῶν δημοκρατικῶν του ἰδεῶν, ποῦ ἦσαν οἱ πρόγονοί του, μὲ τίς τάσεις του τίς ἀριστοκρατικές. Σχεδὸν χωρὶς διάμεσα, θὰ φανῇ μπροστά μας καλλιτέχνης ραφινᾶτος καὶ ταπεινὸς δοῦλος τοῦ χρησίου, ἀδιάφορος ψυχολόγος καὶ ἠθικολόγος κοινωνικός. Σὲ κάθε σελίδα τοῦ Γυιοῦ τῆς ὑπέρειας, παραπονιέται γιὰ τὴν ἀνισορροπία του :

«Ἦταν μοιρολάτρης καὶ πίστευε στὰ γραμμένα τῆς τύχης, ἦταν γεμάτος φωτιά καὶ λαῦρα καὶ ἔλπιζε σὲ ὅλα... Σὲ ἡλικία προχωρημένη πιά, ζητοῦσε ἀκόμα τὸ δρόμο του καὶ αἰσθανότανε πάντα τὴν ἀνάγκη νὰ κἀνῃ ἐκπλήξεις, χωρὶς νὰ ἔχη ἀποκτήσῃ ἀκόμα χαρακτῆρα.»

Ἡ μανία του γιὰ τίς ἐπιστημονικὲς συγκρίσεις τὸν βάζει νὰ γράψῃ τὴν παράξενη αὐτὴ φράση :

«Σὰν τύπος διάμεσος ποῦ ἦταν, εἶχε μέσα του τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς γενεᾶς τῶν ρωμαντικῶν ὅσο καὶ τῶν νατουραλιστῶν, μὲ τὸν ἴδιο τρόπο καθὼς καὶ τὰ πόδια τῆς σαύρας βρῖσκονται σὲ κατάστασι ἐμβρυώδη κάτω ἀπὸ τὸ δέρμα τοῦ τυφλίτη. Ἡ διπλὴ αὐτὴ φύση μᾶς ἐξηγεῖ ἔτσι τὸ μυστικὸ τῆς προσωπικότητάς του καὶ τῆς συγγραφικῆς πρωτοτυπίας του».

Μιὰ φορὰ ποῦ ἦταν προικισμένος μὲ τέτοια χαρίσματα, δὲν

εἶνε παράξενο πῶς ὁ Στρίντμπεργκ βρέθηκε στενοχωρημένος στὰ στενὰ ὄρια τῆς μικρῆς πατρίδας του. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ καὶ ἡ συκοφαντίες ποὺ ἔβγαζαν ἐναντίον του καὶ ποὺ φρόντιζε ὁ ἴδιος νὰ τρέφῃ μὲ νέο ὕλικό, τοῦ ἔκαμαν τὴν ὑπαρξὴ κάθε μέρα πρὸ δύσκολη καὶ τὸν ἐμπόδιζαν νὰ δημιουργήσῃ μιὰ φιλολογικὴ θέση.

Γυρίζει στὰ ξένα, στὸ Παρίσι, στὴν Ἑλβετία, στὴν Ἰταλία, στρέφει ξανά στὴ Σουηδία ὕστερα ἀπὸ τὸ πρῶτο του διαζύγιο, μὰ διατρέχει τὸν κίνδυνο ν' ἀποθάνῃ τῆς πείνας, γιατί κανένα θέατρο δὲν δέχεται νὰ παίξῃ ἓνα ἀπὸ τὰ ἔξι θεατρικὰ ἔργα, ποὺ εἶχε ἑτοιμα μέσα στὰ χαρτιά του. Δύο φορὲς τοῦ κατάσχεσαν τὰ ἐπιπλά. Ἀναγκάζεται στὸ τέλος νὰ κάμῃ ζουγραφιές, ποὺ τὶς πουλᾷ σὲ τιμὲς γελοῖες.

Τότε (δηλ. στίς 13 τοῦ Σεπτέμβρη 1892) δημοσιεύθηκε, στὴ Zukunft τοῦ Μαξιμιλιανοῦ Harden, μιὰ ἐμπιστευτικὴ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν συγγραφέα Ola Hansson, ποὺ μέσα σαυτὴ ὁ Στρίντμπεργκ ἔσκουζε τὴ φτώχεια του. Κάποιοι κερδοσκόποι φιλόανθρωποι ἄκουσαν τὰ παρακάλια του. Ὁ Στρίντμπεργκ ἦλθε στὸ Βερολῖνο. Διοργανώσανε μιὰν ἀπογευματινὴν παράσταση πρὸς τιμὴν του καὶ παίζανε τοὺς «Δανειστάς.» Στὴ στιγμὴ ἐπέρασε γιὰ «τύπος Βερολινέζικος.» Ἦταν ὁ καιρὸς ποὺ πίστευαν μὲ εἰλικρίνεια πῶς ἡ Γερμανία θὰ ξανάρχιζε καὶ πάλι νὰ παίξῃ τὸ ρόλο τῆς στὴν εὐρωπαϊκὴ φιλολογία. Ἡ ἐπιτυχία τοῦ Gerhart Hauptmann ἦταν τέλεια ἐξασφαλισμένη τὴν ἐποχὴ ἐκείνη. Ὁ Σούδερμαν περνοῦσε πῶς εἶχε ταλέντο καὶ ἡ ἑφημερίδες γέμιζαν τὶς στήλες των μὲ ἀτέλειωτες φιλολογικὲς συζητήσεις.

Κάθε βράδυ μπορούσες νὰ ἰδῇς τὸν Στρίντμπεργκ στρωμένο στὴ ταβέρνα «Τὸ Μαῦρο Γουρουνόπουλο», ποὺ ἦταν κοντὰ στίς Φιλλύρες, καὶ ἐκεῖ μέσα μαζευότανε πρὸς τιμὴν του μιὰ παρέα ἀπὸ νέους συγγραφεῖς ποὺ διψοῦσαν αἰσθητικὲς κουβέντες. Συναντοῦσες ἐκεῖ τὸν Ola Hansson μὲ τὴ γυναῖκα του, τὴν Κυρία Λαύρα Marholm, τὸν Πολωνέζο Stanislas Przybyzewski, τὸν Gunar Heiberg καὶ τὸν Holger Drachmann. Ὁ Richard Dehmel ἐρχότανε πολλὲς φορὲς καὶ τότε καθόντουσαν ὅλοι γύρω στὰ τραπέζια πίνοντας μποτίλιες κρασὶ ὡς τὶς μικρὲς ὥρες τῆς νύχτας.

Ἀλλὰ τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς δόξας δὲν ἐσαγῆνεψε γιὰ πολὺ καιρὸ τὸν Αὐγούστο Στρίντμπεργκ. Σ' ἓνα δεύτερο γάμο ἐνόμισε πῶς θὰ εὖρει ἀνέλπιστη εὐτυχία καὶ στὰ 1898 τὸν ξαναβρίσκουμε στὸ Παρίσι, ὅπου τὸ φίδι ἐτοιμαζότανε ν' ἀλλάξῃ τὸ πετσί του μιὰν ἄλλη φορὰ. Ὅσο διάρκεσε ἡ νιτσεϊκὴ του περίοδος, ὁ ἀριστοκράτης εἶχε γίνεи κύριος τοῦ πληθείου καὶ τὰ δύο του ἔργα Tchandála καὶ Axel Borg (I Hafsbundet) κλειοῦνε τὶς πρὸ τέλειες ἐκδηλώσεις τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, ποὺ ἔγγιζε πιά στὸ τέρας της. Ἐνας νέος κύκλος ἐτέλειωνε ἀναφορικά μὲ τὴν ἐξέλιξη τοῦ ποιητῆ.

Θὰ ἔχετε διαβάσει τὴν Εἰσαγωγὴ στὴν μονοστοιχείωτη Χημεία, ποὺ δημοσιεύθηκε ἐδῶ μέσα (τὸν Ὀκτώβρη τοῦ 1895) καὶ τὸ τρίτο αὐτοβιογραφικὸ μυθιστόρημά του, Ἡ Κόλαση. Ὁ Στρίντμπεργκ ἐνδιαφέρετο πιά μόνο γιὰ τὴν ἀλχημεία. Μάλιστα, ζητοῦσε νὰ φτειάσῃ καὶ χρυσάφι. Μιὰ μέρα μέσα στὸ ἐργαστήριό του, κοντὰ

στὸν δρόμο Campagne-première, κήκε στὰ γερά. Ἐνόμισε τότε, πῶς αὐτὸ ἦταν μιὰ προειδοποίηση, ποῦ τοῦ ἔστελνε ἡ θεία Πρόνοια. Καὶ τὴ φορὰ αὐτή, ἡ ἔκστασή του τὸν ὀδήγησε κοντὰ στὰ σύνορα τῆς τρέλλας.

Εἶνε ἀλήθεια πῶς δὲν βρῆκε χρυσάφι, μὰ ἀνακάλυψε μιὰ διδαχὴ, ποῦ σὰν παιδί τῆς ἔγινε ὑποταχτικός. Τὴν ἴδια ἐποχὴ διαδόθηκε πῶς εἶχεν ἐπιστρέψει στοὺς κόλπους τῆς θρησκείας. Ὑπόφερε ἀπὸ παρακρούσεις, ποῦ τὶς περιέγραψεν ὁ ἴδιος μὲ ἀκριβεία. Δὲν κατάντησεν ὁμως ἐκεῖ ποῦ ἔφθασεν ὁ Huysmans. Ἄν εἶχε τὴν πίστη, τὴν ἀπλοϊκὴ πίστη, τὴν πίστη τῆς καθολικῆς θρησκείας, ἴσως νὰ μᾶς εἶχε κάμει ἐκπλήξεις μὲ τίποτε ἀριστουργήματα. Ἄλλ' αὐτὸς ἔπασχεν ἀπὸ σοφομανία. Ἐκαμε μελέτες πάνω «στὸν θεῖον δάκτυλον». Τὸν ἔβλεπε παντοῦ, μέσα στὰ γεγονότα τὰ πιὸ ταπεινὰ τῆς ζωῆς του. Ὅλα τὰ περιστατικὰ τοῦ δίνανε ἀφορμὲς γιὰ νὰ τὸν ἀναζητᾷ. Ἡ ἐπιστήμη τῶν κρυφῶν, ποῦ τοῦ εἶχε χρησιμεύσει γιὰ διεγερτικὸ στὴ μοναξιά, ἀρχίζει πιά νὰ ξεντύνεται ὅλες τὶς μυστηριώδικες μεγαλοπρέπειές της.

Μὲ τὴ δεισιδαιμονία ἐνὸς μικροῦ ἀνθρώπου ὁ Στρίντμπεργκ πιστεύει στὴ πρόγνωση τοῦ κακοῦ. Μιὰ «παγκόσμια θέληση» κυβερνᾷ τὴν ἀνθρωπότητα, καὶ ὁ ποιητὴς τὰ τελευτὰ χρόνια τῆς ζωῆς του ἀποφασίζει νὰ τὰ περάσῃ ἀκολουθώντας τὰ ἔχνη της. Ἡ περίοδος αὕτη εἶνε ξεχωριστὰ δημιουργικὴ. Τὰ μεγάλα ἱστορικὰ δράματα ἀρχίζουν νὰ κάνουν λαϊκὸ τὸ ὄνομα τοῦ καταδικασμένου ποιητῆ. Ὁ πόλεμος τῶν Τριάντα χρόνων καὶ ἡ ἱστορία τῆς Σουηδίας τραβοῦν τὴν προσοχὴ του. Τὰ μελετᾷ τότε κατὰ βάθος, κυνηγώντας ἓνα μοναδικὸ σκοπὸ, πῶς νὰ βρῇ δηλαδὴ μέσα στὴν ἀλληλουχία τῶν γεγονότων τὴν ἀπόδειξη τῆς «παγκόσμιας θέλησης».

Καὶ πρέπει νὰ πιστέψομε πῶς ἐπιδιώκοντες ἔτσι ἓνα μονάχα σκοπὸ καὶ λησμονώντας τὶς παλῆς του χίμαιρες, ὁ Στρίντμπεργκ κατάρχησε τὴν καρδιά τοῦ Σουηδικοῦ λαοῦ.

Ὑστερα ἀπὸ τὴ δημοσίευση τοῦ «Γουσταύου Βᾶα», ξαναγύρισε πάλι στὶς νεανικὲς του πλάνες. Παντρεύτηκε στὰ 1901 μίαν ἀπὸ τὶς Ἐρμηνεύτριες τῶν ἔργων του, τὴν Harriet Bosse, περίφημη ἡθοποιὸ τοῦ θεάτρου τῆς Στοκχόλμης. Κι' ὁ τρίτος αὐτὸς γάμος δὲν ἦταν πιὸ εὐτυχισμένος ἀπὸ τοὺς προηγούμενους. Τρεῖς χρόνια ἀργότερα ἡ ἐφημερίδες τῆς Στοκχόλμης δημοσιεύανε τὸ τρίτο τοῦ διαζυγίου.

Στὴ «Κυανὴ βίβλο» (1906-08) ὁ Στρίντμπεργκ μᾶς ἐκθέτει τὴ πνευματιστικὴ του φιλοσοφία, τὸν λίγο ἀσαφὲ θεῖσμό του. Δύο μυθιστορήματα: Τὰ Γοτθικὰ δωμάτια (1904) καὶ ἡ Μαῦρες Σημαῖες (1908), δίνουν ἀκόμα μιὰ φορὰ ἀφορμὴ στὸν συγγραφέα νὰ μᾶς βεβαιώσῃ γιὰ τὸ μῖσος του ἐναντίον τῆς Σουηδικῆς κοινωνίας. Ἐτοίμαζεν, ἂς μὴ τὸ λησμονοῦμε, ἓνα στάδιο μεγάλου δημαγωγοῦ.

Μὰ νάτος καρφωμένος στὸ κρεβάτι τοῦ πόνου. Τὸν ἔθνικόν ἔρανο, ποῦ συνάχθηκε πρὸς χάριν του, ὁ Στρίντμπεργκ μοιρᾷζε στοὺς πτωχοὺς. Μιὰ περιώδυνη ἐγχείρηση, ποῦ τὴν ὑπόφερε μὲ θάρρος, τὸν περασμένο μῆνα, δὲν κατόρθωσε νὰ σταματήσῃ τὴν καταστροφικὴν ἐργασία τοῦ καρκίνου· ὁ Στρίντμπεργκ ἐτοιμάζεται

νὰ ἀποθάνῃ. Ρεπόρτερ ἐπιμελεῖς μᾶς βεβαιώσανε πῶς ἐπρόσεξε πολὺ νὰ ὀρίσῃ καθαρὰ τὴν ἔννοια τῶν τελευταίων του λέξεων. «Κάθε τι ποῦ ἀνήκει στὴν προσωπικότητα καταργεῖται», ἐφώνησεν ὁ μυστικιστής. Ὑστερα ὁ Στρίντμπεργκ ἐζήτησε τὴ Βίβλο καὶ τὴν ἔσφιξε στὴν ἀγκαλιά του. Θεατρικὸ κίνημα, ποῦ δὲν καταστρέφει ὡς τόσο τὴν περιφάνη ἀσθενικὴ ψυχολογία, ποῦ ἄφισεν ὁ ποιητής.

(Ἀρθρον τοῦ Henri Albert δημοσιευμένο στὸ Mercure de France τῆς 1 Ἰουνίου 1912 ν. η.)

18 ΜΑΙΟΥ 1912

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ Κ. Ν. Π.

ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

ΣΩΤΗΡΗ ΣΚΙΠΗ: Ο ΓΥΡΟΣ ΤΩΝ ΩΡΩΝ

Imprimerie Peyriller, Rouchon et Gamon
Le Puy - en - Velay M C M X I

Θὰ μοῦ ἐπιτρέψῃ ὁ Σκίπης νὰ μὴ τὸν πιστέψω ὅταν μᾶς λέγῃ πῶς ὁ Γῦρος τῶν Ὁρῶν εἶνε ἔργον ἐργασίας δώδεκα χρόνων—ὁμολογῶ πῶς, ἂν τὸν ἐπίστευα, θὰ μοῦ ἦταν ἀδύνατο νὰ βαστηχθῶ καὶ νὰ μὴ τοῦ πῶ καθαρά, ὅτι ἀπὸ ἐργασία δώδεκα ἐτῶν θὰ περιμένα πρῶτον ἐργὸ δυνατότερο καὶ πιὸ ἐπιμελημένο ἀπὸ ἐκεῖνο ποῦ μᾶς παρουσίασε στὸ βιβλίον του αὐτό—Τὴν ἐντύπωση ὅμως τῆς δήλωσής του αὐτῆς μετριάζει κάπως ἡ ἄλλη δήλωση τοῦ ποιητῆ ὅτι μὲ τὸ βιβλίον αὐτὸ κλείνει ἡ νεανικὴ του ἐργασία.

Καὶ μὰ τὴν ἀλήθεια τότε ἐξηγεῖται τὸ πῶς τὸ ὄνειρόδραμα αὐτό—ποῦ κρύβει μέσα του κάποια δυνατὴ συμβολικὴ ἐκδήλωση τῆς φιλοσοφικῆς ἀντίληψης τοῦ ποιητῆ γιὰ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον τῶν σχέσεων καὶ τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον τῆς οὐσίας—μᾶς παρουσιάσθηκε σήμερον ντυμένο σὲ μιὰ ποιητικὴ μορφή ὅχι καὶ πολὺ ἐπιτυχημένη, χυμένο σὲ ἓνα καλοῦπι σκαλισμένο ἀπὸ τεχνίτη ποῦ δὲν εἶνε ἀκόμη κύριος τῆς τέχνης του—Ἐπίτηδες δὲν λέγω ἀπὸ τεχνίτη ποῦ δὲν εἶνε ἀκόμη βέβαιος γιὰ τὴν τέχνην του· θὰ ἰσχυρίζομουν αὖτις ὅτι ὅχι τόσο σωστό. Μὴ λησμονεῖτε δὲ πῶς ὁ Σκίπης ὑποφέρει δυνατὰ ἀπὸ ἐγωπάθεια καὶ πῶς εἶνε τέλειαι πεισμένοις γιὰ τὴ μεγάλην του ποιητικὴν δύναμιν.

Γιὰ τοῦτο λοιπὸν κατὰ τὴν κρίσιν μου μπορεῖ νὰ τὸν ὀνομάσῃ κανεὶς ποιητὴ χουζουρεμένο. Καὶ ἐξηγοῦμαι ἀμέσως τί ἐννοῶ μὲ τὸ παρωνύμιον τοῦτο—Ὁ Σκίπης πρέπει νὰ τὸ παραδεχθῶμε ἔχει εὐκολοῦ τὸ γραφίμω στίχων καὶ τὸ προτέρημα του αὐτό, ἂν εἶνε προτέρημα, ἐνωμένο ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά μὲ μεγάλῃ δόσιν νεανικῆς ἀφροντισίας δικαιολογημένης ἄλλως τε ἀπὸ τὴ νεαρόν του ἡλικίαν—καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος μὲ τὴν ἐπιθυμίαν νὰ φαίνεται πάντα ἐν ἐνεργείᾳ στὴ ποιητικὴ κονίστρα σὰν νὰ φοβότανε μήπως, ἂν τυχὸν ὁ κόσμος δὲν διάβαζε καθημέρᾳ σχεδὸν νέα ποιήματά του, θὰ τὸν ξεχνοῦσε ἢ δὲν θὰ τὸν ἐχτιμοῦσε κατὰ τὴν πραγματικὴν του